

A szó az élet tükre

Kiadói előszó

„Itt vannak még előttem a szavak! Mint meglábolthatatlan aknamezők. Mindegyik szóban egy világ: hegyekkel, szakadékokkal, fölforgatott gyökerű erdőkkel. Kimondom ezt a szót: szerelem – eltévedek. Kimondom ezeket a szavakat: fájdalom, haza, megérkezés. Mintha most indulnék a legveszélyesebb útra. Kimondom: hó, jég, sár, bombatölcsér, politika. Repülök, fázok, zuhanok ... Kimondom ... végigmondom a szótárt. Ablak, alattomos, aljas, bánat, béka, bíróság, szólásjog, szólásszabadság, üveghegy, vasakarat, vasálarc, vasfüggöny – mindegyik szóban ott vagyok én is. Ott van a történelem, ott vannak a hazugságaim, a gyöngeségeim, a mindig csak félig kimondott igazság. Ott van tehát az elhallgatott is. ...”

Csoóri Sándor: Közeledés a szavakhoz

A szó az élet tükre. Minden szó annak a kornak a lenyomata, melyben megszületett. Minden hatalom a szavakon keresztül manipulálja alattvalóit, aktuális terveire, intézkedéseire új címkét akaszt. Ez fokozottan jellemző – és igen jól nyomon követhető – történelmünk második világháború utáni évtizedeire is. *Békekölcsön, békeharc, tanács, termelőszövetkezet, gmk*. Mindemellett a hatalom által vezérelve a kulturális és életmódbeli változás újszerűségei is megnevezésre kerülnek. *Kultúrház, szocreál, névadó szülő, maszek, fusi*. Ezzel együtt jár, hogy a technikai fejlődés során előállított új eszközöknek, tárgyaknak is új nevet kell adni. *Szputnyik, Szokol rádió, Trabant, Xerox*. Meg kell különböztetni az „újat” a „régitől”.

Ezzel egyidejűleg a régi szavak gyakran feleslegessé válnak. Kikopnak a nyelvből, például a fiatalabb nemzedék ma már csak olvasmányaiából ismeri, ha ismeri az eltűnt paraszti világnak olyan szavait mint: *szakajtó, járom, mángorló, ösztöke*. A hatalom számára is gyakran „szitokszóvá”, kerülendővé válik jó néhány addig köznapis szó. *Anyaország, jótékonykodik, polgár, csendőr, ludovikás*. A jelenség nem újkeletű. „Ahogy a levelek változnak évről évre a fákon, úgy engedik át helyüket az elöregedett szavak az újonnan születetteknek” – írja már Horatius is.

Az új szavak mindenkori megjelenését szemlélteti az alábbi táblázat, mely ötvenéves bontásban tartalmaz olyan szavakat, amelyek 1600 és 1900 között kerültek be a magyar nyelvbe (forrás: Etimológiai szótár, főszerkesztő Zaicz Gábor, TINTA Könyvkiadó, 2006.):

1600–1649: *dívány, findzsa, kaftán, porcelán, turbán*
1650–1699: *kávét, amulett, káplár, kuruc, paróka*
1700–1749: *csokoládé, kandalló, limonádé, kaszárnya, poggyász*
1750–1799: *bajonett, esernyő, kakaó, parfüm, strófa*
1800–1849: *csillár, eszkimó, kenguru, majonéz, viadukt*
1850–1900: *bumeráng, dzsungel, fjord, gramofon, szamová*

A magyar nyelvbe 1600 és 1900 között bekerült szavak közül néhány, ötvenéves bontásban

Napjainkhoz közeledve tovább finomíthatjuk a felosztást, a 20. század különböző szakaszait már tízéves bontásban is kiválóan jellemzik a magyar nyelvbe bekerült szavak:

1900–1909: *gépkocsi, mozi, röntgen, telefon*
1910–1919: *felhőkarcoló, futball, traktor, torpedó*
1920–1929: *bakelit, helikopter, rádió, vitamin*
1930–1939: *cipzár, konnektor, kolhoz, frizsider*
1940–1949: *eszpresszó, gemkapocs, nejlon, penicillin*
1950–1959: *kamion, kardigán, magnetofon, mirelit*
1960–1969: *bikini, kemping komputer, jatt*
1970–1979: *kóla, teszt, ufó, xerox*
1980–1989: *videó, szörf, diszkó, hamburger*
1990–2000: *internet, tamagocsi, hipermarket, honlap*

A magyar nyelvbe a 20. században bekerült szavak közül néhány, tízéves bontásban

A szavaknak a mindennapi kommunikációban betöltött szerepén túli korfestő jellegét ismerte fel az angol Cobuild szótárkiadó és adta közre az ezredfordulón azt a 100 angol szót, mely a huszadik század egy-egy évét a leginkább jellemzi. Tematikus elrendezésben néhány kiragadott példa:

Játék: *teddy mackó* 1902, *Miki Egér* 1936, *scrabble* 1948, *LEGO* 1955, *Rubik-kocka* 1979
 Orvostudomány, egészségügy: *allergia* 1907, *penicillin* 1928, *AIDS* 1983, *klónozás* 1992, *lombikbébi* 1978
 Háborúskodás, haditechnika: *légitámadás* 1911, *tank* 1916, *Maginot-vonal* 1929, *V-1 repülőbomba* 1940, *radar* 1941, *etnikai háború* 1991
 Tudomány, technika: *robot* 1920, *televízió* 1926 *hangosfilm* 1927, *Plútó* 1930, *neutron* 1932, *lézer* 1960, *holdkomp* 1969, *CD* 1985, *Internet* 1993
 Politika: *Cseka* 1917, *bolsevizmus* 1918, *fasizmus* 1919, *Gestapo* 1933, *NATO* 1950, *Szolidaritás* 1980, *glasznosztj* 1985, *bársonyos forradalom* 1989
 Öltözködés, divat: *nejlon* 1938, *bikini* 1946, *miniszoknya* 1965
 Kultúra, művészet: *dadaizmus* 1916, *Chaplin* 1921, *szürrealizmus* 1924, *hangosfilm* 1927, *Oscar-díj* 1931, *Orwell* 1949, *A 22-es csapdája* 1961
 Közlekedés: *aszfalt* 1903, *jelzőlámpa* 1934, *jeep* 1940, *légpárnás hajó* 1959
 Sport: *FIFA* 1904, *Fosbury-ugrás* 1968
 Zene: *jazz* 1909, *rock and roll* 1953, *zenei szintetizátor* 1964, *punk rock* 1976

Cobuild szótárkiadónak a 20. század egy-egy évéhez rendelt szavai

A TINTA Könyvkiadó az ezredfordulót követően pályázatban kérdezte meg olvasóit, hogy melyek a 20. század legjellemzőbb magyar szavai. A több mint 350 beküldött válaszban a legtöbbször felsorolt szavak a következők:

1. <i>világháború</i>	11. <i>film</i>
2. <i>úrkutatás</i>	12. <i>atomenergia</i>
3. <i>számítógép</i>	13. <i>környezetszennyezés</i>
4. <i>televízió</i>	14. <i>informatika</i>
5. <i>internet</i>	15. <i>fasizmus</i>
6. <i>AIDS</i>	16. <i>autó</i>
7. <i>telefon</i>	17. <i>rádió</i>
8. <i>atombomba</i>	18. <i>holokauszt</i>
9. <i>kommunizmus</i>	19. <i>globalizáció</i>
10. <i>repülőgép</i>	20. <i>környezetvédelem</i>

A 20. század legjellemzőbb húsz szava

Látva a pályázat sikerét és az olvasók játékkedvét közzétettük azt a kiírásunkat, melyben olvasóinkat arra kértük, küldjék el nekünk annak a húsz szónak a listáját, amelyek a magyar 20. századot jellemzik. Ez a pályázat is igen népszerű lett. A leggyakoribb szavakat az alábbi lista tartalmazza:

1. <i>rendszer váltás</i>	11. <i>úrhajó</i>
2. <i>világháború</i>	12. <i>C-vitamin</i>
3. <i>1956</i>	13. <i>államosítás</i>
4. <i>Trianon</i>	14. <i>békekölcsön</i>
5. <i>televízió</i>	15. <i>Don-kanyar</i>
6. <i>internet</i>	16. <i>fasizmus</i>
7. <i>számítógép</i>	17. <i>földosztás</i>
8. <i>rádió</i>	18. <i>kommunizmus</i>
9. <i>privatizáció</i>	19. <i>millennium</i>
10. <i>beszolgáltatás</i>	20. <i>vasfüggöny</i>

A magyar 20. század legjellemzőbb húsz szava

A listában kiemelkedő figyelmet érdemelnek a ténylegesen magyar vonatkozású szavak: *rendszer váltás*, *1956*, *Trianon*, *privatizáció*, *beszolgáltatás*, *C-vitamin*, *államosítás*, *békekölcsön*, *Don-kanyar*, *földosztás*, *kommunizmus*, *millennium*, *vasfüggöny*. Az „1956” szó szerkesztői összevonás eredménye, mivel a pályázók több megnevezéssel is éltek ezzel kapcsolatban: *1956-os forradalom*, *1956*, *ellenforradalom*, *56-os események*. Társadalmunk megosztottságát jelzik forradalmunk különböző megnevezései.

Nem csak a huszadik század egészének vannak jellemző szavai, hanem a második világháborút követő, a rendszer váltásig tartó korszaknak is. Hiszen a második világháborút követő időszak erőltetett és kikényszerített társadalmi, politikai, kulturális változásai létrehozták a maguk „korfestő” szavait.

Burget Lajos újságíró 2006 elején kereste meg a TINTA Könyvkiadót a „Retró szótár” tervével. Elkezdődtek a munkálatok. A szerző súlyos betegen is nagy kedvvel végezte a gyűjtést és lendületesen írta szótárát, magyarázta, értelmezte a szavakat. A címszavak összeállításához interneten felhívást tettünk közzé. Közel ötszázan küldték be javaslataikat. A hozzánk eljuttatott

„korfestő” szavak száma meghaladja a kétezret. A „kollektív bölcsesség” során összeállított listát az alább közreadott szavak vezetik.

<i>építőtábor</i>	<i>társbérlet</i>
<i>békekölcsön</i>	<i>brigádnapló</i>
<i>kommunista szombat</i>	<i>csónadrág</i>
<i>kulák</i>	<i>viharkabát</i>
<i>úttörő</i>	<i>huligán</i>
<i>Bambi (üdítőital)</i>	<i>néprádió</i>
<i>kisdobos</i>	<i>tantusz</i>
<i>munkásórség</i>	<i>ülőkalausz</i>
<i>úttörővasút</i>	<i>feketevágás</i>
<i>fecske (úszónadrág)</i>	<i>iskolaköpeny</i>
<i>KISZ</i>	<i>kapupénz</i>
<i>maszek</i>	<i>kmk</i>
<i>munkásőr</i>	<i>nejlonharisnya</i>
<i>orkánkabát</i>	<i>táncdalfesztivál</i>

A második világháborútól a rendszerváltásig tartó kor legjellemzőbb szavai

A kész *Retró szótár* lapozva szemünk előtt bontakozik ki a 700 szócikkből – amelyekbe a szerző beépítette a javaslatként beküldött szavak jelentős részét – egy szavakba zárt mikrotörténelem. Semmilyen történelemkönyv nem tudja úgy visszaadni egy-egy vizsgált kornak a hangulatát, a mindennapjait, mint a korfestő szavakat felsorakoztató és magyarázó szótár.

Sajnos Burget Lajos a kézirat leadása után, a szótár végső szerkesztése közben elhunyt. A *Retró szótár* szerkesztése a TINTA Könyvkiadóban fejeződött be. A többirányú felhasználhatóság érdekében Névmutató, Szómutató, Betűszavak, mozaikszavak és rövidítések jegyzéke, valamint Fogalomköri csoportosítás található a kötet végén.

E helyen mondok köszönetet egyrésztől mindazoknak, akik címszójavasolataikkal hozzájárultak ahhoz, hogy a szótár az élet mind szélesebb köréből tartalmazzon szavakat, másrésztől hálás vagyok a *Retró szótár* lektorainak, Pusztai Ferencnek és Szabó Lajos Istvánnak áldozatos munkájukért. Mindketten a megszokott lektori feladatoknál jóval többet dolgoztak.

Tisztelt olvasóinknak abban a reményben nyújtjuk át a *Retró szótárt*, hogy gyűjteményünk dokumentálja és segíti megérteni magyar sorsunknak a második világháborútól a rendszerváltásig tartó korszakát, hiszen Csoóri Sándor szavaival élve: mindegyik szóban ott van a történelem.

Kiss Gábor